

ULUG‘MUROTOV Akmal Ziyodullayevich,
O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini o‘rganish
ICESCO kafedrası tayanch doktranti
E-mail: akmalulgmurod7878@gmail.com

IMOM MARVAZIY YASHAGAN DAVR MUHITI

СРЕДА ЭПОХИ ИМАМА АЛЬ- МАРВАЗИ

THE ENVIRONMENT OF IMAM AL-MARWAZI'S ERA

Annotatsiya: Ушбу мақола Аббосийлар даврининг буюк олими Абдуллоҳ ибн Муборакнинг ҳаёти ва фаолиятига бағишланган. Унда олимнинг халифаларга насиҳат қилган уламолар (Авзойи, Суфён Саврий каби) анъанасидаги ўрни ҳамда таржимаи ҳолининг муҳим жиҳатлари – Марвад ҳадис таълими олгани ва қозилик фаолияти таҳлил қилинади.

Kalit so‘zlar: *Imom Tabariy o‘z “Tarix”, G‘onim Marvazi, Molik ibn Anas, Avzoiy, Sufyon Savriy va Ibn Abi Zi‘b.*

Аннотация: Статья посвящена жизни и деятельности Абдуллаха ибн аль-Мубарака, выдающегося учёного эпохи Аббасидов. Анализируется его роль в традиции исламских учёных, дававших наставления халифам, а также рассматриваются ключевые вехи его биографии: обучение хадисам в Мерве и служба в качестве кади (судьи), что позволяет определить его место в исламской интеллектуальной истории.

Ключевые слова: «История» имама Табари, Ганем Марвази, Малик ибн Анас, Авзай, Суфьян Саури и Ибн Аби Дхиб.

Annotation: This article explores the life and work of the eminent Abbasid scholar Abdullah ibn al-Mubarak. It analyzes his role in the tradition of scholars who advised caliphs and examines key biographical events, like his Hadith studies in Merv and his service as a qadi (judge), to define his place in Islamic intellectual history.

Keywords: *Imam Tabari's “History”, Ghanem Marwazi, Malik ibn Anas, Awzai, Sufyan Thawri, and Ibn Abi Dhib.*

KIRISH

Umaviylar inqirozidan so‘ng hokimiyat asoslari ko‘p ham o‘zgarmadi, ammo abbosiylar ularning xatolaridan xulosa chiqarib, arab adabiyatidan, arab udumlariga urg‘u berishdan o‘zlarini tiydilar, aksincha, boshqa millatlarga ham o‘z imkoniyatlari namoyishi uchun keng yo‘l ochib berdilar. Shu sababdan abbosiylar davrida Islom davlatida ajamlar madaniyati gurkirab rivojlandi. Shu bilan birga har bir millat urfi va madaniyatidagi ayb nuqsonlar ham Islom madaniyatiga aralashib ketdi.

O‘sha davrga xos bo‘lgan omillardan yana biri shu ediki, bir jihatdan ayrim toifalarning ortiqcha lazzatlarga berilishi va buzqlik avj olishi bilan birga, boshqa tarafdin kuchli diyonat, go‘zal axloq ham odamlarda saqlanib qolgan edi. Boylar shohlarning qasr va saroylari kabi hashamatli uylar qurishda, kayf safoga pul sarflashda bir birlari bilan kimo‘zarga musobaqa qilishar, ular ko‘nglini chog‘ qilish va xushnud etish uchun xizmatga shay shoir va mashshoqlarga, boshqa engiltak insonlarga xalqdan yig‘ilgan mol hisobidan katta mablag‘lar sarflanar edi. Bu aysh ishratga berilish jihatidan abbosiylar davri umaviylardan judayam katta farq qilmadi. Illo, avval arab millatchiligi ilgari surilgan, maqtalغان bo‘lsa, keyin ajam madaniyati gurkirab rivojlandi.

Odamlar ham, tabiiyki o‘z ulug‘lari nimaga qiziqsa, shu narsaga zo‘r berdilar. Zero, odamlar doimo o‘z podsholari dinida bo‘ladilar.

ASOSIY QISIM

Imom Tabariy o‘z “Tarix”ida zikr qilganidek: “Valid ibn Yazid (705-715) uy qurishga, sanoat va ishlab chiqarishga qiziqar edi. Bas, odamlar ham bir-birlaridan nima qurgani, qaysi sanoat bilan shug‘ullanayotgani haqida so‘raydigan bo‘ldilar. Sulaymon ibn Abdu Malik ibn Marvon (715-717) esa – dardi nikoh-uylanish va yaxshi ovqat edi. Bas, odamlar ham o‘zaro gaplashganlarida kim qanday ayolga uylangani, qanday cho‘ri sotib olgani to‘g‘risida so‘z ochar edilar. Umar ibn Abdulaziz (717-720) hokimiyatga kelganida esa odamlar uchrashib qolsalar bir-biridan kechasi qancha namoz o‘qigani, Qur‘ondan qancha yod olgani, qachon xatm qilgani, oyni qaysi kunlari ro‘zador bo‘lishi to‘g‘risida so‘raydigan bo‘ldilar..” [1:76].

Biroq, ommaviy aysh-ishrat va kayf-safo muhitida ham fasodga botmayin, halol-pok, to'g'ri so'zli inson bo'lib, nafsni poklashga, diniy ilmlarni tarqatib, ta'lim-tarbiyaga zo'r berishga bag'ishlagan yaxshi insonlar yo'qolib ketmay, yoyilgan fasod ichida hayotlarini iymon ustiga qurdilar, dunyodan tamomila yuz o'girib, yuksak ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni saqlab qoldilar va tabiiyki, xalq orasida juda katta hurmat qozondilarki, xalq orasida ayrim olim va zohid insonlarning e'tibori xalifalar obro'sidan ham o'tib ketardi.

Shu bilan birga insof yuzasidan aytib o'tish lozimki, elitani moddiy hayotga, lazzatlarga mukkasidan ketgan bo'lishiga qaramasdan, xalqning aksariyatida umumiy salohiyat hali saqlanib qolgandi. Zero, hali – Rasululloh (s.a.v) xayru barakasi to'g'risida bashorat bergan saodatli uch asr o'tib ketgani yo'q edi.

Shuning uchun ham odamlar nazdida ulamo va zohidlarning obro'-e'tibori juda baland edi. Ular ham, o'z navbatida hokimlar va boshliqlarga haqni aytish, ularni yo'l qo'yayotgan adolatsizliklaridan qaytarish kabi mas'uliyatlarini sharaf bilan o'tar edilar.

Chunonchi Avzo'iy, Sufyon Savriy va Ibn Abi Zi'b kabi olimlar xalifa Al-Mansurga, Solih ibn Abduljalil xalifa al-Mahdiyga, Ibn Sammok bilan Fuzayl ibn Iyoz esa Horun ar-Rashidga baralla haqni aytishlari bilan mashhur bo'ldilar. Abdulloh ibn Muborak ham, shubhasiz, shunday mo'tabar olimlardan biri edi [6:65].

Otasi Muborak o'g'li Abdullohni diniy ilmlardan tashqari she'rlar yodlashga undar va qiziqtirar edi. Bu narsa uning quvvai hofizasini kuchaytirishga yordam berishini ota yaxshi bilar edi. Abdulloh yoshligidanoq Payg'ambar sollalohu alayhi vasallamning hadislarini yodlash, ularni tahqiq va tadqiq qilishga qattiq qiziqar edi. Ibn Muborak marvlik taniqli olim shayx Yunus ibn Nofe'dan ilk bor hadis eshitgan edi. U qozi G'onim Marvaziyning otasi bo'lgan. Abdulloh marvga kelgan basralik Abu Isom Muzaniydan ham hadis eshitgan. O'sha davrning ulamolari Muzaniyni hurmat qilishar va izzat-ikrom ko'rsatishar edi. U ulovga minganida Abdulloh uning kiyimlarini tuzatib qo'yar edi [7:83].

Ibn Muborak biroz vaqt Marvda qozilik qilgan basralik Muhammad ibn Sobit Abiydan ham hadis rivoyat qilgan.

Ibn Muborakning tobein va taba'a tobeinlardan arab tili, fiqh va hadis ilmlarini mukammal

o'rganish uchun boshqa Islom mamlakatlariga safar qilishi zarur edi. Uning ilm olish yo'lida Marv shahrini tark qilgani haqida bog'dodlik xatib Abdon ibn Usmon shunday deydi:

“Abdulloh ilk bor 141 hijriy yili Iroqqa safar qilgan.” Shu ma'lumotga qaraganda Ibn Muborak ilm olish uchun safarlarini boshlaganda yigirma uch yoshda bo'lgan. Abbos ibn Mus'ab “Tarix” asarida Ibn Muborakning shunday deganini rivoyat qiladi: “Men to'rt ming shayxdan ilm oldim. Ularning mingtasidan hadis rivoyat qildim” [10:213].

Bolalik davrining ko'p qismini ilm olishga baxshida etgan Ibn Muborak keyinchalik ham ilm talabini biron kun tark etgani yo'q. U ko'p bor haj qildi, tijorat va ilm olish bilan uzluksiz shug'ullandi. U o'z zamonasida shayxulislom, hadis ilmida hofiz, tijoratda ularning sayyidi, hayotda shijoat va saxiylikni o'zida jamlagan kishilarning biri edi. Abdulloh ibn Muborak turli ilmlarda, ayniqsa, hadis ilmida imom va muhaddislarning eng ulug'laridan edi [4:132].

Abdulloh ibn Muborak Madinaga borganida Molik ibn Anasdan fiqh ilmini o'rgandi va uning mashhur “Al-Muvatto” kitobini rivoyat qildi. U Shom ahlining fiqhi va muhaddisibo'lgan Avzo'iydan ham fiqh va hadis ilmini o'rgandi, Yaman muhaddisi Mu'ammarr ibn Rashiddan hadis eshitdi [5:94].

Darhaqiqat, Ibn Muborak sunnatni mustahkamlashda buyuk martabaga erishdi. Hatto u kishi to'g'risida: “Agar biron kishi Ibn Muborak to'g'risida noloyiq gap gapirsa, Islom diniga tuxmat qilgan bo'ladi”, deyishgan ekan. U hadislar yozar va ularning sahihlarini g'ayri sahihlardan ajratar edi [3:57].

Ibn Muborak ilm talabida va uni tarqatish maqsadida Bog'dodga bir necha marotaba kelgan. Shunda u urning ilg'or fikrli kishilaridan Abdulloh Roziy Taymiy Hofiz, Hasan Marvaziy, Ali ibn Ishoq Salmo Marvaziy, Ibn Muborakning yaqin do'stlaridan Darkiniy va Anbasa ibn Sa'id Umaviy Qurayshiyilar undan hadis eshitishar edi. Abdulloh ibn Muborak davrida undan ko'ra ilmga intiluvchan, haris kishi bo'lmagan. U kuchli eslab qolish qobiliyatiga qaramay, hadislarini yozish, kitob tuzishdan erinmas edi. U 141 hijriy yilda birinchi bor ilm talabi yo'lida safarga chiqqan edi va bu yo'lida mashaqqat chekib, mehnat qildi [2:13].

Ibn Sa'd uning ko'plab kitob tasnif etgani to'g'risida xabar beradi. Albatta bu kitoblardan

ko'p kishi foydalangan. Bu haqda Abu Abdulloh Zahabiy Yahyo ibn Odam aytadi: "Bir hadisni Muborakning kitobidan topmasam, undan umid uzar edim va boshqa izlamas edim". Uning hadis kitoblarida yigirma ming hadis bo'lgan.

Shu davrning eng ulug' muhaddislari ham Ibn Muborakning kitoblariga muhtoj edilar. Hadis ilmining sultoni imom Buxoriy ilk bor hadis eshitganida va Ibn Muborakning tasniflarini yod olganda yosh bola edi. Bu haqda u shunday degan edi: "O'n olti yoshga kirganimda Abdulloh ibn Muborak Marvaziy va Vake' ibn Jarroh ibn Mulayh Ravoyning kitoblarini to'liq yod olib, ashabur-aylarning kalomlarini bilib olganman. Shundan keyin validam va akam Ahmad bilan muborak haj safariga yo'l oldim" [5:304].

Abdulloh ibn Muborak umr bo'yi ilm talabida bo'lgani uchun uning ustozlari ham nihoyatda ko'p bo'lgan. Roviylarning aytishicha, Ibn Muborak to'rt ming shayxdan hadis to'plagan va ularning mingtasidan hadis rivoyat qilgan. Bir o'rinda aytadiki: "Men bir ming bir yuz shayxdan hadis yozib oldim. Ular ichida ulug'lardan Sufyon Savriy ham bor edi." Darhaqiqat, Ibn Muborak juda ko'p tobeinlar bilan uchrashib, ulardan hadis rivoyat qilgan. Ustozlarini ko'pchiligi esa tabaa tobeinlarning ulug'laridan edi [8:19].

Abdulloh ibn Muborakning ilk ustози Robi' ibn Anas Xurosoniy edi. Xurosoniy zindonda bo'lganida ilojini topgan holda u kishini oldilariga kirib, qirqtacha hadis eshishga muyassar bo'lgan. Ahli hadis ijmo'si bilan u kishining hadislarini hujjat, butunligicha olinadi. Rivoyatlari barcha mo'tabar hadis kitoblarida mavjud [4:809].

Bulardan tashqari Ibn Muborakni tobeinlarning ulug'laridan ham ustozlari juda ko'p bo'lgan. Iroqda fiqh ahlining imomi Abu Hanifa xuzurlarida Ibn Muborak fiqh ilmidan bahramand bo'ldi. Ibn Muborak Madinaga keganida esa Molik ibn Anas bilan hamnashin bo'lib, u huzurida fiqh ilmidan dars oldi. Ibn Muborak avvalida fiqh ilmi sohasida Abu Hanifadan ta'lim olgan bo'lsa-da, keyinchalik Sufyon Savriy, Molik ibn Anas va Avzo'iyalar huzurida fiqh ilmidan bahramand bo'ldi. Ibn Farhun Ya'muriy Molikiy mashriq ahli ichida Ibn Muborakni Molik ibn Anasning ashoblari jumlasidan, deb zikr qiladi [9:163].

Shubhasiz, Abdulloh ibn Muborak yashagan davr islomiy bilimlar gurkirab yashnagan asrlardan biridir. Chunonchi bu asrda hadis ilmi, fiqh ilmi, adabiyot kabi fanlar rivoj topdi va Avzo'iy, Savriy,

Molik, Abu Hanifa kabi ko'plab buyuk imomlar yetishib chiqdi [3:78].

U davr olimlari asosiy e'tiborni ilmni og'zaki ravishda avvalgilardan qabul qilishga qaratdilar va bunda xotira (quvvai hofiza) – ularning eng asosiy yordamchisi bo'ldi. Shuning uchun, yuksak ilmiy darajani ko'zlagan har qanday olim ilm to'plash va o'z yo'nalishidagi hadislarini tinglash uchun albatta safarlarga chiqishi zarur edi. Hatto, ilmiy doiralarda: "Bilim uchun safar qilmagan kishiga ishonch yo'qdir" deyilardi. Abdulloh ibn Muborak ham mazkur narsalardan katta nasibaga ega edi: uning quvvai hofizasi kuchli, shu bilan birga u hadis tinglash maqsadida ko'p bora safarlarga chiqqan edi [2:61].

Bundan tashqari fath qilingan mamlakatlarning olimlari islomdan avval yiqqan bilimlarni o'rganish ham, ularning ilmiy asarlarini tarjima qilish ham umaviylar davrida ilmiy uyg'onish o'laroq avj olib, abbosiylar davrida yanada rivojlandi.

Yunon, fors va hind madaniyatiga hos ayrim buzuq tushunchalar ham shu tariqa musulmonlar orasiga kirib keldi. Natijada ilmi zaif, zehni no'noq, e'tiqodi ham haminqadar bo'lgan olimlar ayni tushunchalar bilan ta'sirlandilar va islomiy ilmlarga o'sha yangilash aqidalarni qorishtirib yubordilar.

Vaziyatni o'nglash uchun zabardast islom ulamolari asl bilimlarni tartibga solishga kirishib, diniy va arabiy bilimlar har biri alohida fan sifatida shakllana boshladi.

Mintaqada ilk islom davrida bundan tashqari juda ko'p sulolaviy muhaddis oimlari bo'lib, ular bu vatanda ilm-ma'rifat tarqatishda o'zlarining munosib ulushlarini qo'shganlar. Bu erda hadis ilmi bilan jamiyatning turli tabaqa vakillari shugullangan bulib, ular orasida hokim, qozi, muazzin va shu kabi turli kasb egalari bor edilar. Hadis ilmi vujudga kelgan davrdan boshlab muhaddislar hadis talabida o'zga yurtlarga safar qila boshladilar. Ana shu davrdan boshlab muhaddislarning ilmiy hayotini faqat birgina shahar yoki mamlakat miqyosida chegaralash mumkin bo'lmay qoldi. Ko'pchilik muhaddislar ona-vatanlari Markaziy Osiyoda bo'lsa-da, asosiy ilmiy faoliyatlarini undan tashqarida olib bordilar. Boshqa muhaddislar asl nasablari bu mintaqadan tashqarida bo'lsa ham ko'hna o'lkamizda hadis ilmining taraqqiy etishiga xizmat qildilar. Hadislarni saralash bo'yicha Movarounnahr muhaddislari islom olamida etakchi o'rinni egalladilar. Imom Buxoriy, Imom Termiziy kabi barchaga ma'lum muhaddislar bunga yaqqol

misoldirlar. Ammo hadis ilmining boshlang'ich davri uchun ilk davr muhaddislaridan Abu Muoz Xolid ibn Sulaymon al-Balxiy, Abu Muhammad Abdulloh ibn Muborak Marvaziy, Abu Muti Balxiy kabi olimlarning xizmatlari beqiyosdir. Abu Abdurahmon Abdulloh ibn Muborak Hanzaliy Marvaziy hadisidagi tabaqasi bo'yicha ikkinchi darajali tobeiylerden edi [2:149].

Shunday qilib Hijoz olimlari Abdulloh ibn Umar, Oisha, Ibn Abbos hamda ulardan keyingi madinalik tobein olimlar fatvolarini jamladilar, tadqiq etdilar, turli istinbotlar qildilar va ular ustiga qurilgan yangi qoida va ahkomlarni chiqardilar.

Iroq ulamolari esa Abdulloh Ibn Mas'ud hamda Aliy raziyallohu anhumoning fatvolari va chiqargan hukmlari borasida, shuningdek qozi Shurayh hamda kufalik boshqa qozilar chiqargan fatvolar borasida ayni ishni amalga oshirdilar.

Abdulloh ibn Muborak yashagan davr ilm-fani to'g'risida gapirar ekanmiz, u ilmiy bahs-munozara va tortishuvlar asri bo'lganligini ham eslab o'tishimiz shart. Bu davr ahli sunna bilan shialar, xavorijlar, qadariyalar, mo'tazilalar kabi turli ahli havolar o'rtasida bo'lib o'tgan qizg'in bahs va munozaralar asri sifatida ham esda qoldi.

Shuningdek, bu davrda islom shariatiga tamomila zid bo'lgan, uni asosidan boshlab buzib talqin etadigan va ko'proq forslarning qadimgi e'tiqodlariga da'vat etadigan turli dinsiz zindiqlar ham xuruj qildi [10:213].

XULOSA

Xalqning hozirgi kuni va mehr-oqibat va birodarlikning xushbo'y hidlaridan bahra olish, o'z sarmoyasi va savdosini xalqqa ilm-fanni jonlantirish uchun ishlatgan, olimlar ularning tirikchiligi uchun o'zlarini ilm-fanga va uni tarqatishga bag'ishlashlari ilmiy natijalari va meroslarini saqlab qolish uchun sabab bo'lib, ularga yordam berishda va ularning ehtiyojlarini qondirishda zahmat chekishgan. Imom Abdulloh ibn al-Muborak ham musulmonlarning axloqiy chegaralarida turar edi, olimlar va talabalarining ehtiyojlarini qondirish uchun ko'p sa'y-harakatlar qildilar va ularning ilim olish va tarqatish yulida uz mol-mulklarini sarfladilar.

Ibn Muborakning ilmiy asarlarini tahlil qilar ekanmiz, uni ilmning sof va asl manbalariga intilganini ko'ramiz. Bu olim (r.h.) aytar edilarki:

«Sanad dindandir, mobodo sanad bo'lmaganda xohlagan inson xohlaganini gapiraverar edi».

Ibn Muborak kishilardan hadis olishda, avvalo uning hadislariga bo'lgan munosabatiga e'tibor qaratar edilar. Kishi solih va ko'plab ibodat qiluvchi bo'lgani bilan hadislarini uchragan odamdan rivoyat qilishi – bu uning hadis ilmida nuqsoni hisoblanadi. Ibn Muborakni biror kishida ushbu nuqson borligi u haqida to'g'ri so'zni aytmaslikdan to'smas edi, garchi u yaxshiliklarga intiluvchan, ko'p ibodat qiluvchi va taqvodor bo'lsa ham.

Abbod ibn Kasir Saqafiy al-Basriy ko'p ibodat qiluvchi solihlardan edi. U kishi haqida so'z yuritilsa ibn Muborak: “Abbod ibn Kasirdan ortiq yaxshiliklarga intiluvchan ibodatli kishini bilmayman” - der edi. Lekin undan hadislarini rivoyat qilish haqida so'z yuritilsa, “U hadis ilmida hech kim”- der edi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR:

1. Ahmad Ali Sobit Xatib Bag'dodiy. Sharaf as'hobul-hadis. – Anqara: Kulliyatu-l-ilohiya, 1969.
2. Az-Zahabiy. Siyar a'lom an-nubalo. – Bayrut: Dor al-fikr. 1997.
3. Bu Tohir Silafiy. Al-Arbain al-buldoniya. – Dimashq: Dor al-Bayrutiy, 1992.
4. Ziyod Abdulvahhob. Al-Arbainot al-hadisiya. Majalla Jome' Dimashq lil-ulum al-iqtisodiya val qonuniya, 2011. № 27.
5. Muhammad Kattoniy. Ar-Risola al-mustatraf. – Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiya, 2011.
6. Muhammad Muhammad Abu Zahv. Al-Hadis va al-muhaddisun. – Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiya, 1984.
7. Muhammad Ijoj al-Xatib. As-Sunna qabla at-tadvin. Dor al-fikr, 1993.
8. Jaloliddin as-Suyutiy. Tadrib ar-roviy fi sharh taqrib an-Navaviy. 2 jildli. – Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiya, 1989.
9. Murodov D. Hadisshunoslik atama va iboralari (qisqacha izohli lug'at). – T.: Fan, 2009. – 96 b.
10. Nuriddin Atr. Manhaj an-naqd fi ulum al-hadis. – Damashq: Dor al-fikr, 1988. – 539 b.